

Любка Липчева-Пранджева. *Класици, изгнаници, емигранти. Литературни идентичности и превод.* София: Изток – Запад, 2020, 415 стр. ISBN 978-619-01-0654-8.

Проучването на чуждоезичните преводи на български литературни произведения и на възприемането им в съответната културна среда е изключително важна литературоведска задача, която в делника на изследователя често се натъква на редица препятствия. Основното от тях е значително ограниченият достъп на българистите до редица източници, налични единствено в чуждестранни архиви и библиотеки.

В предишна своя книга – *Битие в превода. Българска литература на немски език (XIX – XX в.)* (München Berlin: Verlag Otto Sagner, 2010), Любка Липчева-Пранджева поднесе плодотворни изследователски заключения,

станали възможни чрез достъпа до съответните източници в чужбина. В настоящата си монография *Класици, изгнаници, емигранти. Литературни идентичности и превод* литературоведката запазва, но и разширява акцентите, поставени в предишните ѝ изследвания (не само в посочената книга).

Класици, изгнаници, емигранти. Литературни идентичности и превод започва с методологико-въвеждаща глава (с. 7 – 38), като понататък в същинската си част включва самостоятелни глави, посветени на отделни автори, започвайки от XIX век и достигайки до непосредственото настояще. В първата ѝ част става дума за представителни фигури от твърдото ядро на българския литературен канон – Вазов, Яворов и Йовков, допълнени с по-рядко допускания до този периметър Кирил Христов. Те се обособяват в същото съотношение и по друг маркер – на онези, които имат присъствие в чуждата езикова и културна среда

единствено чрез преводите на произведенията си („твърдите“ класици), и онзи, който и житейски пребивава в чужбина (К. Христов). Средната, преходната част на книгата е посветена на две фигури на действително завръщане в българския език и българската литература. Кирил Христов и Христо Огнянов се завръщат в България както в личностно-житейски, така и в творчески план, буквално носейки със себе си българските си творби, писани в чужбина. Ако в първата част на книгата във фокуса на отделните микроизследвания стоят преди всичко преводите на посочените автори на чужди езици, като се започне от Кирил Христов, към този проблемен кръг се присъединява и друг, посветен на отношението „литература и емиграция“. Любка Липчева-Пранджева обособява и анализира различните аспекти на това сдвояване, съотнасяйки го към два основни типа емигранти – доброволните и прокудените. Кирил Христов разиграва най-известното самоинсцениране на доброволния литературен, а и светогледен емигрант. Като емигрант от същия тип може да се разглежда и Димитър Инкьов, разбира се, в съвсем различна политическа среда. Случаят с Илия Троянов от мое гледище е доста заплетен. Емигранти в традиционния смисъл са неговите родители, емиграцията не е негово съзнателно решение. Освен това творчеството на Илия Троянов няма отношение към българския език. Въобще, както внимателно е анализирано и от авторката във финалната глава на книгата, „емиграцията“ при Троянов не предхожда творчеството му, а идва по-късно в него като една специфична тема. Напротив, Христо Огнянов е един от най-ярките примери за принудения емигрант, за прокуденика, който за цял живот ще остане посветен на своята духовна родина, на ограбената от комунизма България. Още тук бих искал да изразя принципния си скептицизъм, че творчеството на Димитър Динев може да бъде мислено и дефинирано в рамките на понятието „емигрантска литература“. То, подобно на това на Троянов, няма отношение към българския език, а освен това след падането на комунизма и границите в Европа понятието „емиграция“ придобива съвсем друг смисъл.

Започвайки от Христо Огнянов, втората част на книгата обхваща автори, които житейски са се установили в чужда езикова среда, но творчески и научно се движат между два езика, като това движение също има различни изражения. Христо Огнянов (научно и с помощ по отношение на немския език) и Димитър Инкьов (художествено-есеистично) се придвижват от българския към немския като език, на който пишат текстовете си. Илия Троянов и Димитър Динев творят изцяло на немски език и едва и единствено чрез преводите на произведенията им се „завръщат“ в българския. Както е видно и от досега от-

белязаното, като цяло вниманието в книгата е съсредоточено върху литературнотекстовите преходи между българския и немския език, между българските и немскоезичните културни контексти. Като обща концепция монографията е внимателно премислена и стройно и прегледно изградена.

Всяка от главите обаче запазва своята самостоятелност, демонстрира своя постройка, акценти и изследователски прийоми и в този смисъл може да се чете и напълно независимо от останалите.

Преди обаче да пристъпи към конкретните анализи, в главата *Увод* (с. 7 – 38) Л. Липчева-Пранджева предлага литературнотеоретически зарисовки върху понятието „световна литература“, както и ориентири към съдържанието на отделните глави и преследваните в тях изследователски цели. С оглед на първия аспект бих искал да отбележа накратко следното.

В български контекст върху понятието „световна литература“ могат да се водят единствено и само интригуващи и ефектни теоретични дискусии. Дори ако се ограничим единствено до накратко обсъдените от Л. Липчева-Пранджева негови теоретици – от Гьоте през Ауербах до Дамрош, Казанова и т. н., повече от ясно е, че понятието „световна литература“, макар да притежава едно относително простичко твърдо ядро, е разтегливо като планетарен локум¹. Но която и от вариативните му сладостни нотки да вземем, дали Гьотевата „утопичност“ (с. 11)², или някоя от литературоведски значително по-издържаните дефиниции на Дамрош, към настоящия момент вероятността чрез него конкретни български творби и автори да могат да бъдат „мислени“ като „световни“, не просто клони, а е направо залостена в нулата³. От мое гледище анализиране на български автори през парадигмата на „световната литература“ е невъзможно. Ето и още един аргумент в тази посока.

Ефектната, подхваната на няколко пъти в увода и споделяна от Л. Липчева-Пранджева позиция, че „световната литература се пише от

¹ Л. Липчева-Пранджева има надеждата, че чрез понятието „превод“ „безкрайната верига от нови и нови модели за световност на литературата“ ще преустанови роенето си (с. 19). Може би не толкова самото роене на моделите е заплаха, колкото практико-аналитичната им нефункционалност.

² Аз бих добавил, че бележките на Гьоте за „световната литература“ (някои от тях цитирани на с. 10 – 12) до такава степен са пронизани от превъзбуден оптимизъм по спасяването на човечеството чрез побратимяване на националните литератури, че могат да бъдат четени като подранила културна програма на световния комунизъм.

³ Чувам, че двама-трима съвременни български автори са клекулнали в стартовите блокчета за изстрелване в „световната литература“. Бих искал да предупредя, че дългото стоене в подобна позиция упражнява неимоверен натиск върху коремно-чревния тракт.

преводачите“, държи сметка за факта, че без превода „световната литература“ би била „създавана“ единствено за малцината преди всичко професионални литературоведи, които могат да четат чужди литературни произведения в оригинал. В същото време е очевидно, че сам по себе си преводът на чужд език не може да снабди дадено произведение със световна одежда. За това са необходими още множество предпоставки, сред които от основно значение е интензивната интертекстуално-художествена и литературоведска рецепция на превода. Брутален антипример в случая е българската литература. Наличието на множество нейни преводи на чужди езици не я е ощастливило със световно битие. За нея всичко приключва във факта на превода или в най-добрия случай – малко след него, в няколкото редки отзиви и рецензии.

В този смисъл адекватно е решението на Л. Липчева-Пранджева да не се впуска нито в прекалени теоретизации, нито в търсене на доказателства за превръщането на българската литература в (част от) „световна(та)“, а чрез по-частни аспекти от парадигмата на „световната литература“ да търси отговори на въпроса по какъв начин преводът на български литературни произведения на чужди езици влияе върху образа и статута на авторите им в родната културна среда (с. 24). Л. Липчева-Пранджева предпочита да назовава този статут „литературна идентичност“. Оттам и подзаглавието на книгата ѝ.

Сред няколкото изследователски подхода, приложени в книгата, бих искал като начало да открия използването на изследователски фигури или модели, през които текстовете на дадения автор и техните преводи биват съотнесени едни към други. Такъв е случаят с главите за Вазов и Кирил Христов. В тях по същество е следвана идентична изследователска стратегия, макар че резултиращите наблюдения водят до различни заключения.

Първата глава *Патриарха – раждане в своето и чуждото* (с. 39 – 106) прилага следната критическа фигура модел. Основното питане звучи така. Допустимо ли би било определени творчески решения и социокултурни ходове на Вазов да се съотнесат и обвържат в надредна аналогия⁴? Дали в тях не се разпознава една странна, но и издайническа

⁴ Главата *Патриарха – раждане в своето и чуждото* (с. 39 – 106) представлява сбор от няколко микроизследвания. Макар в тях да може да се разпознае въпросната ефективна свързваща ги критическа аналогия, по отделните подглави и дори по някои от техните части е работено самостоятелно. Така главата придобива „ризоматичност“, като читателят има значителна свобода сам да проследява, подбира и рекомбинира отделните микроанализи. Например преводите на Вазови произведения на немски език и свързаните с тях метатекстове не са разгледани компактно в отделна част, а са обект на множество аналитични зарисовки, откриваеми на различни места в главата.

корелация между странстващия Вазов, описанията на чуждоземни странствания в собствените му творби (напр. от стихосбирката *Италия*) и очебийната загриженост на Вазов да осигури чуждоезиковите „пътешествия“ на произведенията си? От друга страна, дали късните излети на Вазов из родните градове, села и паланки не добавят още един, завършващ пласт към тази аналогия, прицелвайки се в провеждане на микросоциологическа анкета сред населението до каква степен личните му стратегии, включващи и превеждането на произведенията му на чужди езици, са сработили с оглед на превръщането му в „патриарх“?

От главата *Патриарха – раждане в своето и чуждото* би могла да се извлече и една типология на армията от свързани и несвързани помежду си „помощници“ на Вазов, при осъществяването на преводите на чужди езици. Първата и най-важна батарея в нея включва личните му приятели, някои от които с изключително високи икономически и политически позиции, напр. Гешов, Шишманов и т. н. Втората група събира неговите възторжени почитатели, най-вече студенти, които след установяването си в чужбина полагат усилия за популяризирането на творчеството му в съответния чуждоезичен контекст, поемайки включително и ролята на преводачи⁵. Третата група са собствено преводачите на произведенията му. С оглед на нея специално отбелязване заслужава фактът, че в повечето случаи това са хора със слабо владение на българския език, един вид запалянковци⁶, които чрез преводите на творбите му търсят незаета ниша за реализация на амбициите си на посредници на чужди култури⁷.

В главата *Кирил Христов – конструкти на въобразеното чуждо* (с. 189 – 252) Л. Липчева-Пранджева следва модел, чрез който да се разкрие взаимосвързаността на разнопосочни явления. За целта изследователката подбира определени възлови творби и събития от творческата и житейската биография на автора, които след това поставя в наслагващи се една върху друга опозиции: между погнузеното напускане на България и триумфалното завръщане в нея, между охулването на съвремен-

⁵ Такъв е случаят например със загребския студент С. Вацов (с. 60).

⁶ Типичен е случаят с руския преводач В. Уманов-Каплуновски. Л. Липчева-Пранджева прегледно скицира как Вазов ловко използва пълната му неориентираност в българския език и българската литературна среда, за да го манипулира и така да блокира превода на други български автори на руски език (вж. 61 – 65).

⁷ Аз лично съм на мнение, че повечето от тези начеващи преводачи избират Вазов и въобще българската литература, тъй като, бидейки напълно непозната, тя е крайно „безопасна“. В съответната чужда среда почти никой не владее български, следователно много по-малко вероятно е курсите на преводите да бъдат забелязани и начеващият преводач да се провали още при първите си полети.

ната българска литература и нейното преподаване в курса по български език в Пражкия университет, между възвеличаването на германската раса и временното отричане от нея в полза на славянството и т. н. Всички тези апории заедно с обстоятелството, че през цялото време, докато е в чужбина, К. Христов пише на български и копнее да се „завърне“ в българската литература, доказват цялата проблематичност, целия провал на отказа му от „своето като родно“ (с. 196). Те доказват обаче и ефимерността на жестовете, противоречието между действителност и привидност, между публично заявяването и преживяното в чужбина далече от публичността.

Ако съположим тези две глави от книгата на Л. Липчева-Пранджева, ще видим, че единият (Вазов) се явява планово интронизиран „патриарх“ на същинско родното, а другият (Христов) – случайно пръкнал се литературен „пророк“ от Мойсеев тип, който, след като я е спасявал през чуждата пустиня, сега връща българската литература в историята и обетованата родина.

Бих добавил и още нещо. Няма съмнение, че и двамата са самовлюбени. Единият (Ив. Вазов) е по-завоалиран, по-обран, подмолен и лувкав, другият (К. Христов) – експониран, агресивен, праволинеен и по същество – самовредящ си. За претенциозния български поет или писател – в миналото, а и днес – финално доказателство за собственото му величие е, разбира се, превеждането на произведенията му на чужди езици. Нещо повече, в българската среда преводите на чужди езици се разглеждат като самостоятелно и автоматично произвеждащи величие. Както и конкретното проучване на Л. Липчева-Пранджева показва, започвайки от Вазов, българската литературна и културна среда с изключение на наистина малцина скептици винаги е жарко и безкритично готова да вярва и да се превъзнася по тази преводна изключителност. Да посрещаш самонапомпалия се с чуждоземско сияние Кирил Христов със салюти и влакови шпалири, е тежка проява на крайно малодушие и бездънно чувство за малocenност у посрещашите!

Що се отнася до различните изследователски подходи в книгата, ясна хронологична творческобиографична линия следват главите за Христо Огнянов и Димитър Инкьов. В *Българските езици на Христо Огнянов* (с. 253 – 296) това е хронологията на отделните му стихосбирки, първоначално разгледани самостоятелно една за друга, а в края на главата – съотнесени на основата на отделни елементи. Акцентът е поставен върху поетико-тематичните им аспекти.

При цялата ми професионална благоразположеност към Христо Огнянов трябва да призная, че дори и много плътните и обобщаващи

наблюдения на Л. Липчева-Пранджева върху светогледните, тематичните и стилистичните особености на поезията му не можаха да ме убедят в естетическата ѝ стойност. Уважение и признание заслужават родолюбието му и огромните му усилия за запознаване на западногерманската научна и културна среда с историята, културата и литературата на България. Не че тя някога особено се е интересувала от тях! Монографиите и съставителството му на немски език имат своята историческа стойност. Лириката му обаче бих разглеждал по-скоро като свидетелство за времето и за личния му духовен свят, а не като по някакъв начин открояващо се художествено явление.

За разлика от панорамния поглед към Хр. Огнянов главата за Д. Инкъов, *Димитър Инкъов. За късите пътища и дългото пътуване на читателя* (с. 297 – 334), проследява един кратък творчески и биографичен участък – от първите му публикации през 1950-те до емигрирането му в средата на 1960-те. Чрез сбити критически скици Л. Липчева-Пранджева последователно въвежда читателя в ранните му текстове, но когато трябва да обсъди рецензентските отзиви за тях, акцентът някак неизбежно се измества към базовите характеристики на тогавашната българска литературна среда – невежество, тъпоумие, зверско лицемерие, нечовешка подлост и коварство, гонене на самоизгода и угодничество, безгръбначност и т. н. Ясно е намерението на изследователката да осъществи засрещане на личните късни спомени на автора с действително случилото се с ранните му творби в България. Аз обаче не бих се доверил безкритично на собствените му версии. Разказът за бягството му на Запад е образцово четиво за наивници (с. 330).

Главата *Майчин или авторски – езикът като избор за литературна идентичност* (с. 335 – 413) в началото си също следва модела на хронологично изградената творческа биограма, но и значително го усложнява, насищайки го с много детайлни информации от различни полета, като например от сферата на литературната социология – статистики за преводи и публикации, награди и т. н. Първоначално е очертана появата на онези текстове на Илия Троянов и Димитър Динев, в които доминира българска тематика, а след това отново хронологично е обхванат преводът им на български и рецепцията им в България. Фактологията в тази част е много богата и демонстрира отличната похватност – художествена, но и преди всичко публична – в позициониране на Троянов и Динев спрямо българската тема. Във финала на главата са обособени две подчасти: едната, посветена на „поетиката“ на Диневата проза, а другата – на скандала около българския превод на *Macht und Widerstand* на Троянов. Става дума за две частни изследвания, демонстриращи още

веднъж въпросната похватност. Макар да е неколкократно отбелязано, струва ми се, че е възможно по-конкретно и по-директно да се разнищи и критически оголи безспорно умелото бораване на двамата автори с мултикултурализма, с производството на български етнонационален екзотизъм, с чуждокултурните стереотипи за българите и т. н.

Главата за Пейо Яворов, *Яворов на немски – асиметрии на преводното присъствие* (с. 107 – 142), предлага друг изследователски подход. Тя е по-кратка, много компактна и вътрешно единна. Посветена е единствено на структурно-композиционен и сравнително-междуетиков анализ на отделен текст. В сравнение с многобройните вече анализи на стихотворението *Две души* предложеният от Л. Липчева-Пранджева остава преди всичко в сферата на морфограматически, морфосемантически и метрико-композиционни аспекти на произведението, като не се отклонява в доказването на вторично възникващи от тях и заплитачи се като вейки значения. Аз лично възприемам този анализ като примерно очертание на онова, което един преводач от структурно-художествено и морфосемантическо гледище трябва да е способен да разпознае в стихотворението, за да може след това адекватно да го преведе. След приключването на анализа си изследователката взема единични проби от многобройните преводи на стихотворението на немски език, за да установи дали подобно разпознаване се е случило. Е, не се е!

На следващо място бих открил работата на изследователката с чуждестранни архиви. Изцяло на изследване на отделен личен архив е посветена главата *Кирил Христов – конструкти на въобразеното чуждо* (с. 189 – 252). Важни изследователски заключения във връзка с произведения на Иван Вазов и Йордан Йовков е позволила и работа с архиви на германски издателства. Тъкмо недостъпността на архива на Христо Огнянов засега лишава изследователите от възможността да реконструират контекстите, в които българските му емигрантски стихосбирки са възникнали (с. 281, 284).

Не по-малко важни са изворите и библиографските систематизации в книгата. Повечето професионални литературоведи считат тези изследвания за стоящи далеч под нивото на тяхното призвание на ефирни тълкуватели. Затова решават да се отърват от „непрестижните“ усилия в тази посока, прехвърляйки ги към библиотекарите и библиографите. След като обаче в главата *Яворов на немски – асиметрии на преводното присъствие* (с. 107 – 142) Л. Липчева-Пранджева вече е предложила прегледно очертание на немските преводи на *Две души*, а в главата *Йорков на немски – статистики на четенето* (с. 143 – 188) – завършена библиографска, времева и количествена систематизация на

цялостната история на преводите му на немски език с конкретни разбивки по единични творби и сборници, по жанрове и по теми и т.н., всеки бъдещ изследовател ще може да разчита на твърда и окончателно проверена фактическа основа за собствените си търсения. Важни статистически и библиографски обобщения предлагат и приложенията към финалната глава *Майчин или авторски – езикът като избор за литературна идентичност* (с. 335 – 413).

Изследователката не остава единствено при презираната от мнозина текстуална и паратекстуална фактология. Наблюденията ѝ обаче винаги имат своите основания в нея, анализите израстват на нейна почва, а не са брани, както е при мнозина други „интерпретатори“, от цветолистчетата на собствената им фантазия. За жалост, на места авторката влиза в изказовата стилистика на подобни интерпретатори деконструктивисти⁸.

Книгата *Класици, изгнаници, емигранти. Литературна идентичност и превод* на Любка Липчева-Пранджева има достойнството да се насочва към слабо изследвани проблемни полета, предпочита да отваря дискусия върху тях, а не да дава окончателни отговори, съдържа разнообразни изследователски подходи и наблюдения, както и богата фактологическа информация, придържайки се към конкретността на литературните текстове и техните контексти.

Благовест Златанов

⁸ Поначало имам трудности с изречения като: „Изместен е преди всичко модусът на тази другоцентрична европейска картография, защото при цялата си демонстрирана фриволност фантазното движение всъщност категорично запазва ориентира на изходното като свой тълковен речник...“ (с. 53).